

Andrej Studen

DOBRA MEŠČANSKA GOSPODINJA

IDEOLOŠKI POGLEDI NA ŽENSKO DELO V DOBI MEŠČANSTVA

Dandanes se pojem »žensko delo« v splošni jezikovni rabi najpogosteje uporablja v smislu ženske zaposlitve. Pod tem razumevanjem je mišljeno plačano pridobitno delo, ki se praviloma opravlja zunaj doma in se prikazuje kot nasprotje neplačanemu delu v gospodinjstvu. To sodobno vsakdanje razumevanje je osnova, ko iz historične perspektive govorimo o genezi spolno specifičnega ženskega dela v času procesa industrializacije. Povsem podobno je bilo z otroškim delom, ki je bilo tudi zaznano šele po tem, ko se je izvajalo kot dejavnost zunaj doma in za plačilo. Tudi otroško delo zato pogosto velja za rezultat industrializacije. Moderno mišljenje industrijske dobe o delovnih aktivnostih žensk torej ločuje med neplačanim delom žensk v gospodinjstvu in plačanim delom v poklicni sferi.¹⁶⁸

Ta pogled na žensko delo se je dokončno uveljavil v dolgem, meščanskem 19. stoletju, ko je tudi moderna statistika v okviru popisov prebivalstva razlikovala

168 Mitterauer, »Als Adam grub und Eva spann ...«, str. 17.

med zaposlenimi oz. pridobitnimi prebivalci in med vzdrževanimi osebami, kamor so šteli tudi gospodinje.¹⁶⁹ Žensko delo za zaslužek v porajajoči se industrijski družbi je imelo povsem drug pomen kot v prevladujočem družinskem gospodarstvu predindustrijske dobe. Z ločitvijo stanovanja od delovnega mesta je pomenilo v veliko večji meri dostop v javnost. Glede na družinsko izolacijo žensk je bilo za mnoge vedno bolj pomembno, da najdejo ta dostop. »Vendar pa se zdi neverjetno, da bi samo okoliščine povečanega ženskega delovanja za zaslužek doprinesle k bistvenim spremembam tradicionalno posredovanih vrednot in izboljšale status ženske v družbi, ki ji je še vedno dajalo močan pečat moškim ustrezno mišljenje. V ženskam lažje dostopnih delovnih območjih se še naprej zrcali historično nastala dodelitev dela spolom. Dostop do družbeno vodilnih pozicij pa je bil tako kot prej težaven. Ovire pri možnostih napredovanja pri tem niso bile zasidrane samo v samih poklicnih karierah. Odločilne bariere so bile ustvarjene že pred tem s procesom vzgoje. Tu je bržkone tudi odločilna oporna točka za spremembe v emancipacijskih namerah.«¹⁷⁰

VZVIŠEN POKLIC GOSPODINJE, SOPROGE IN MATERE

*»Delo žene je drugačno kot delo moža;
samo kamenček, ki ga doda veliki zgradbi,
ima daljnosežno pomembnost.
Če je žena vzgojena s smislom za delo
kot največjim faktorjem vse sreče,
kakšno veselje ji je potem lasten dom,
v katerem zdaj lahko gospodari kot gospodarica.«¹⁷¹*

V razpravi se bomo posvetili dobrim meščanskim gospodinjam in njihovemu neplačanemu delu v gospodinjstvu. Osrednji del meščanske kulture je bil poseben ideal družine, ki se je izolirala od delovnega in poklicnega sveta. Družina je bila »podrejena predvsem nalogam in pristojnostim meščanske žene, ki naj bi bila zaradi pripisanega spolnega karakterja predestinirana za to nalogo, z zaslužkom moža in očeta, kot tudi s pomočjo služinčadi, pa naj bi ji bilo na voljo dovolj sredstev za življenje kot tudi razpoložljivega prostega časa.«¹⁷² Takšen

¹⁶⁹ Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar*, str. 74. V dobi novega meščanstva je nekaj veljalo samo pridobitno delo meščanskega moža zunaj hiše, njegova poklicna usposobljenost in poklicni uspeh, medtem ko je delo v hiši »prvikrat postalo istovetno z delom ženske«, v perspektivi pa mu je bil odvzet tudi »njegov produktivni značaj in je postajalo vedno bolj reproduktivno. To pa je bilo v družbi, katere razvojne značilnosti so bile vedno večja izračunljivost, maksimiranje dobička itd., vedno manj vrednoteno.« – Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 128.

¹⁷⁰ Mitterauer, »Als Adam grub und Eva spann ...«, str. 39.

¹⁷¹ Bölte, *Neues Frauen-Brevier*, str. 41.

¹⁷² Budde, *Blütezeit des Bürgertums*, str. 25.

meščanski ideal družine je obstajal v mnogih normativnih spisih in meščanstvo ga je kot takega skušalo tudi udejanjati. A ne samo meščanstvo po premoženju in izobrazbi. Meščanski ideal družine je bil zaželen tudi za druge družbene sloje, pa čeprav so jim pri tem za njegovo konsekventno uresničevanje pogosto manjkale materialne razmere.

Z ločitvijo delovnega in družinskega življenja je meščanska družina 19. stoletja izgubila odločilno funkcijo produkcijske sfere in postala območje reprodukcije in počitka, oddiha pa tudi razvedrila družine. Svet dela se je /bolj ali manj/ prestavil iz območja »med domačimi štirimi stenami«, vsaj kar se tiče neposrednega horizonta žena in otrok. Po drugi strani pa je idealna meščanska družina pridobila vrednost, saj je oblikovala harmoničen nasprotni svet zahtevnega in naporenega zunanjega sveta. Dom je postal varno zavetje meščanske družine, znotraj katere je prišlo tudi do delitve vlog oz. nalog. Meščanskim moškim je bilo dodeljeno od družine oddaljeno delovanje v poklicni (javni) sferi, meščanskim ženskam pa je bila glede na »prirojene karakteristike po spolu« dodeljena družinska sfera.¹⁷³ Medtem ko so bile glavne značilnosti moškega aktivnost, smotrna samostojnost, racionalnost in čast, so imele pasivne in emocionalne ženske »po svoji blagi naravi« trojno vlogo: vlogo matere, soproge in gospodinje.¹⁷⁴ Pri slednji je bila njena naloga organizacija gospodinjstva, kot gospodarica oziroma milostiva gospa pa je vladala nad služinčadjo ter jo nadzorovala.¹⁷⁵

Skratka. »Mirno in harmonično, na zunaj zaprto družinsko življenje, kjer družina predstavlja pravi zaklad in zavetje človečnosti, je postalo cilj predstav o sreči moža meščana. V pridobitveni sferi moža naj bi namreč vladali neusmiljena konkurenca, mrzel egoizem, umazani posli itd., medtem ko naj bi v družini pod skrbnim in marljivim vodstvom žene vladali dobrotljivost in ljubezen.«¹⁷⁶ Meščanska žena, mati in gospodinja je bila »vir energije in porok«, da je družina ostala skupaj.¹⁷⁷ »V vseh ideoloških argumentacijah je bila ženska definirana skozi zakon in družino, družina in zakon pa skozi žensko. Za razliko od prejšnjih časov najdemo tudi v samih definicijah družine le še žensko.¹⁷⁸ Karakterne določbe po spolu pa so bile nedvomno eno izmed ideoloških varoval patriarhalnega gospodstva.«¹⁷⁹

173 O potezah meščanskega doma kot refugiuma gl.: Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 126.

174 O ideološkem utemeljevanju novih oblik delitve dela med moškim in žensko ter oblikovanju dihotomnih karakteristik po spolu gl.: Hausen, *Die Polarisierung der »Geschlechtscharaktere«*, str. 161; Frevert, *Frauen-Geschichte*, str. 21; Studen, *Ženska naj se drži kuhalnice*, str. 153; Gestrich, *Geschichte der Familie im 19. und 20. Jahrhundert*, str. 101–105.

175 Gl.: Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 133–134.

176 Frevert, *Frauen-Geschichte*, str. 18.

177 Prav tam, str. 20.

178 Npr.: »Ženska /in ne moški/ je tista, ki tvori temeljni kamen družine.« –Uvodnik profesorja medicine dr. L. Kleinwächterja o ženski in njenem spolnem življenju (*Das Weib und sein Geschlechtsleben*) v obsežni hišni knjigi o zdravju iz leta 1890. – *Die Gesundheit*, str. 15.

179 Studen, *Ženska naj se drži kuhalnice*, str. 158.

Polarizacija delovnega območja moških in žensk je šla z roko v roki z omejeno biološko in psihološko argumentacijo spolnih karakterjev, ki je bila v času razsvetljenstva na novo utemeljena in ideološko podkrepjena. Bärbel Kuhn, ki je raziskala gospodinjsko delo v nasvetih, dejanjih in raziskovanju v 19. in 20. stoletju, je ob vprašanju njegove ideologizacije poudarila, da je »izredno pomembno predočiti prav to ideološko stran nove navezanosti ženske na hišo, moža in gospodinjsko delo, ker ta vse do danes tvori bolj ali manj latentno merilo za ocenjevanje gospodinjskega dela in je soodgovorna za njegovo prikrivanje in za pristranskost do gospodinjskega dela kot znanstvenoraziskovalne teme.«¹⁸⁰

Na gospodinjsko delo vezano ideologijo nakazuje že analiza cele vrste gospodinjskih nasvetov. V dolgem stoletju meščanstva je meščanski ideal ženske, po katerem je ženska imela nalogo, da ustvari »ljubek dom«, torej nasprotni svet proti materializaciji in ekonomizaciji »sovražnega življenja« izven doma, stalno prisoten okvir za teorijo in prakso gospodinjskega dela. Dom so skušali prikazovati po možnosti kot čim bolj dela prost svet. Vse, kar naj bi ženska tu postorila, naj bi bilo dejanje iz ljubezni. Minuciozni opisi vseh potrebnih gospodinjskih del v takratnih nasvetih za dobre gospodinje so vsebovali življenjsko maksimo, da naj jih ženska marljivo opravi, da bi ustvarila »čist, urejen in prijazen« dom za svojega »po težkem delu počitka potrebnega« moža.¹⁸¹

Nasveti za dobre gospodinje so ponujali norme in standarde za konkretno vodenje gospodinjstva, sugerirali so koncept idealne gospodinje. Od nje se je pričakovalo, da prenaša delo na služkinje, ki naj bi jih samo nadzorovala, sicer pa naj bi se vdajala »demonstrativnemu brezdeltu«. A ta teoretična podoba dobre meščanske gospodinje, ki so jo na papirju ponujali nasveti, se v praksi ni obnesla. Brezdelje meščanske gospodinje se pravzaprav izkaže za mit, saj je ta dejansko morala opravljati raznotere dejavnosti. V nasvetih so se skrivale predvsem naloge za pripravo in izvedbo reprezentativne družabnosti, »obveznost reprezentacije pa je pogosto preseгла tudi finančna sredstva, zavoljo česar so morale meščanske gospodinje ta prepad premostiti s spretnostjo, neizprosno varčevanjem in samoizdelovanjem mnogih stvari za gospodinjstvo.«¹⁸² Reprezentativno in stanu primerno nastopanje navzven in po drugi strani varčno, skopo bivanje navznoter

180 Kuhn, »Vom Schalten und Walten der Hausfrau«, str. 46.

181 Prav tam, str. 46.

182 Prav tam, str. 47. K temu dodajmo, da so meščanske gospodinje na to, da niso ustvarjale zaslužka, »gledale celo s ponosom in stanovsko samozavestjo. Služenje denarja je sodilo k tistim stvarim zunanjega sveta, o katerih se doma ni govorilo, saj so te aktivnosti spadale izključno v življenjsko domeno moških. Ženske so seveda smele upravljati z denarjem, ki jim je bil odmerjen za gospodinjstvo, ter so ga lahko porabile za reprezentančne namene. Velikopotezno in hkrati varčno pa so se morale vendar vedno zavedati, da imajo v rokah denar moškega, ki služi in jih oskrbuje. Ta občutek je pri ženskah vzbujal stalno zavest materialne odvisnosti.« – Weber-Kellermann, *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, str. 228.

je ženske prisililo k eksistenčno nujnemu »delu za kulisami«. To delo je ustvarjalo specifično ženski prispevek, da bi meščansko potrebo po reprezentaciji izpolnile stroškovno čim bolj ugodno, prilagajanje meščanski stanovanjski kulturi, kulturi obiskov in družabnosti pa naj bi zagotavljalo uvrščanje med družbeno elito. »Poleg šivanja, izboljšave in predelave oblek, nabave, predelovanja in konzerviranja živil, priučevanja še neizkušenih služkinj je treba tudi na iz današnjega vidika odvečne in veliko časa zahtevajoče delovne aktivnosti kot je denimo opremljanje salona ali dejavnosti, ki so veljale za reprezentativne družabne prireditve, gledati kot na resno delo.«¹⁸³ To je seveda veljalo za srednje in spodnje sloje meščanstva, pri meščankah iz najpremožnejših družin, ki so razpolagale tudi s celim štabom hišnih poslov, pa vendar lahko govorimo o olajšanju in razbremenitvah njihovega dela. A tudi te ženske so bile vezane na zasebno območje, razmeroma veliko razpoložljivega prostega časa pa jim je komaj dajalo spodbude in možnosti za samouresničevanje. Mnoge so se srečevale z vsakodnevno monotonijo, brezdoljem, dolgčasom in z občutki, da jih ne razumejo. Zato je razumljivo, da so posebno ženske višjega srednjega razreda potrebovale za dekleta in žene koncipirane spise, »kjer so našle na kupe tolažb in nasvetov, pripomočkov za orientacijo ali vsaj odvrčanje pozornosti, navodil in predlogov za smiselno izpolnjevanje njihovega življenja«.¹⁸⁴

K temu še dodajmo, da so se teoretične zahteve, ki zadevajo gospodinjsko delo, v 19. stoletju »vse bolj razširjale na spodnje sloje prebivalstva, a ne toliko same od sebe, marveč bolj kot nasledek misijonarskih predstav, ki so jih o sebi imele meščanske gospodinj«.¹⁸⁵ Seveda je odveč poudarjati, da je razširjanje idej o »skrbni gospodnji in domači sreči« v delavska gospodinjstva, kjer je gospodinja delala za zaslužek v tovarni ali se trudila nekaj zaslužiti na domu, kjer je zaradi majhnega zaslužka vladalo pomanjkanje, utesnjene, borne in večkrat naravnost katastrofalne pa so bile tudi stanovanjske razmere, videti prav groteskno.

V dobi meščanstva je dobri meščanski gospodinj, kot rečeno, pripadal »paradiž« meščanskega stanovanja. Drugače od meščanskih moških se jim ni bilo treba ubadati z »napornimi« zadevami poklicnega sveta in meščanske javnosti. A v tem paradižu so o vsem odločali zakonski možje in očetje, njegovi absolutni avtoriteti so bili podrejeni vsi člani družine. Ženske, kot je nekoč, denimo, zapisal mojstrski mislec Johann Gottfried Herder (1744–1803), »nenehno živijo v paradižu gospodinjstva in naj bi bile s tem gospodarice prostora ‚čiste človeškosti‘ /.../. Potemtakem naj bi /za razliko od moških meščanov, ki vihravo hitijo in se trudijo v zunanem poklicnem svetu/ ne potrebovale kompenzacijske sfere

183 Häntzschel, *Bildung und Kultur bürgerlichen Frauen 1850–1918*, str. 9.

184 Prav tam.

185 Kuhn, »Vom Schalten und Walten der Hausfrau«, str. 48.

meščanske javnosti, saj naj bi si že našle svojo usodo ,kot vzgojiteljice človeštva‘, meščanski moški pa naj bi si nasprotno morali v procesu neutrudnega najdevanja samega sebe poiskati lastne oblike in institucije zunaj družine.«¹⁸⁶

Tudi nemški politik, publicist in profesor filozofije Karl Biedermann (1812–1901), ki v svojem ženskem brevirju iz leta 1856 razpravlja o položaju žensk v okviru splošnih kulturnih nalog človeštva, je poudarjal, »da ni med vsemi vrstami ženskih poklicev nobeden tako izrecno odločen kot poklic gospodinje. To ženskam prirojeno nagnjenje, da se ukvarja z bližnjim in posameznikom, njena spretnost in gibkost v osebem občevanju, njena neutrudnost in prožnost v urnem opravljanju skupka manjših, pogosto navidezno celo še manjših, pa vendar nujnih opravil, naredi žensko predvsem spretno za prevzem poklica, na katerega tako ali tako v celoti opozarja njena dosmrtna služba. Kar naj bi moškega utrujalo ali celo iztrošilo, to stalno menjavanje posameznih, komaj med seboj povezanih zaposlitev, ta stalen nemir začenjanja, prekinjanja in ponovnega začenjanja na deseterih različnih točkah, ta nujnost hitrega preskoka iz ene na drugo zaposlitev, pomanjkanje stalnega, v eno smer mirno napredujočega dela – to razveseljuje, pritegne in zadovoljuje žensko ...«¹⁸⁷ Biedermann hvali omikane meščanke, njihov vzvišen poklic vrle gospodinje, soproge in matere in njihovo poglobitno nalogo, da naj svojim utrujenim možem predvsem zagotovijo počitek po napornem delu in ugodno počutje doma. Nato se takole priduša: »Gorje možu, ki ga namesto prijetnega domačega vzdušja doma pričakajo samo zlovoljni obrazi in neurejeno, neprijetno gospodinjstvo. /.../ Gorje gospodinjstvu, kjer se mož počuti nezadovoljen in ga to vzpodbuja, da išče zadovoljstvo in razvedrilo izven hiše!«¹⁸⁸

Neenakost med moškimi in ženskami je v dolgem 19. stoletju obstajala ne samo med meščanstvom, temveč v vseh družbenih slojih, kar se kaže že v sami pravni diskriminaciji žensk.¹⁸⁹ Ustreznost idealnemu tipu predstav o družbi se je izražala tudi v zakonodaji. Razbiramo jo v *Občem državljanskem zakoniku* (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*) iz leta 1811, v kazenskem pravu iz leta 1803 in 1852 kot tudi v decembrski ustavi iz leta 1867. »Konceptualna izključitev ženske iz politične javnosti je porajala pravno posledico, da ženska ni bila nikakršen državljanski subjekt, da kot oseba ni imela državljanstva. Državljanstvo poročene ženske se je ravnalo po državljanstvu moža, tisto neporočenih po očetovem, pri nezakonskih otrocih pa po državljanstvu matere.«¹⁹⁰

186 Budde, *Blütezeit des Bürgertums*, str. 25–26; Budde, *Das Öffentliche des Privaten*, str. 60.

187 Biedermann, *Frauen-Brevier*, str. 77–78.

188 Häntzschel, *Bildung und Kultur bürgerlichen Frauen 1850–1918*, str. 82.

189 Prim.: Prav tam, str. 3.

190 Heindl, *Geschlechterbilder und Geschlechterrollen*, str. 709.

Razmerja moči med spoloma v družini in vrh tega v družbi so bila zakonsko razjasnjena tudi v *Občem državljanskem zakoniku*. V Cigaletovem prevodu ODZ v slovenščino iz leta 1853 lahko beremo: § 91 »Mož je glava rodovine. V tej lastnosti mu gre seosebno pravica gospodariti; on ima pa tudi dolžnost, zakonsko tovaršico po svojem premoženju spodobno izderževati in jo v vsih priligodkih namestovati.« (str. 33); § 92 »Žena dobiva priimek moža in vživa pravice njegovega stanu. Ona je dolžna iti za možem v njegovo stanovališče, v gospodarstvu in pridobivanju po moči mu pomagati in njegove naredbe, kolikor domači red tirja, izpolnovati in skerbeti, da jih tudi drugi izpolnjujejo.« (str. 33); § 141 »Očetova dolžnost je zlasti za izderževanje otrok skerbeti, dokler se sami živiti ne morejo. Skerb za njih telo in njih zdravje je seosebno mati nase vzeti dolžna.« (str. 55); § 147 »Pravice, ki gredo zlasti očetu kakor glavi rodovine, so očetovska oblast.« (str. 57).¹⁹¹

Spolno specifične razlike so se podobno kot drugod izrazito kazale tudi v sami socializaciji, tako v vzgoji, izobraževanju, uku, delovanju in funkciji. Za novo meščanstvo po premoženju in izobrazbi ni bila značilna samo sprememba družinske strukture, temveč posledično tudi sprememba otroštva in mladosti, ki je odslej veljalo za čas prehoda, za čas priprave na vlogo odraslih. Znotraj meščanske družine je tudi proces socializacije in vzgoje potekal v duhu spolno specifične diferenciacije. Medtem ko naj bi za moške potomce veljale obvezujoče norme utrjevanja in socialnega vzpona, naj bi nasprotni spol ponotranjil čistočo in red v gospodinjstvu. Meščanska hiša, zakon in družina niso postali samo nadomestek za stanovske vezi, temveč so z ločitvijo delovnega mesta in stanovanja postali tudi varno notranje območje, kjer so otroci našli potrebno pozornost za izgradnjo pomembnih nazorov in motivacij.¹⁹² V novih meščanskih jedrnih družinah se je tudi ustvarjalo, saj so vendarle postale mesto konkretnega prenašanja meščanskih kreposti. »Izdiferencirani spolni karakter je razširil naloge žensk: smisel za dom, pridnost, spodobnost in posebno čistoča¹⁹³ niso bile več, tako kot v nekdanjih nasvetih za gospodinjstvo (Hausväterliteratur), funkcionalne

191 *Občni deržavljanski zakonik*, § 91, str. 33; § 92, str. 33; § 141, str. 55; § 147, str. 57.

192 Reinhard Sieder piše, da je »tisto pravo« meščanstvo kot družbeni konglomerat oseb, ki so imele v lasti imetje in učenost, izoblikovalo »notranji prostor družine, ki naj bi bil izpolnjen s sentimentalizacijo odnosov. To je imelo za posledico tako novo opredelitev spolno značilnih vlog moškega in ženske kakor tudi pedagogizacijo odnosa do otrok in s tem razvoj novega tipa meščanskega otroštva.« In dalje: »Že v mladih letih so se pota izobrazbe za dečke in deklice ločila. /.../ Kot ugotavlja Heidi Rosenbaum, ni šlo sicer nikakor za kakšno ozkogrudno socializacijo deklet v gospodinje, pač pa za njihovo ,vzgojo v hiši', se pravi, da so bile vzgojne vsebine oblikovane z mislijo na družbeno reprezentacijske obveznosti bodoče soproge meščana. Vzgoja fantov je /.../ potekala bistveno drugače /.../ Izobraževanje deklet je večinoma potekalo doma pod nadzorstvom matere.« – Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 123–124 in 131–132.

193 Zlasti v higienskem 19. stoletju so bile v zvezi z bivanjskim in družinskim vsakdanjikom ženske glavne naslovljenke, da morajo v okviru gospodinskega dela uresničiti in posredovati naprej higienska znanja in norme. Higienski diskurz torej ni konstruiral samo modernega telesa in modernega mesta, temveč tudi moderno gospodinjstvo. Gl.: Breuss, *Die Hygienisierung der Hausfrau*, str. 108–120.

krepostne dolžnosti v smislu brezhibnega delovanja oz. obratovanja, temveč so se povzdignile v elemente meščanskega načina življenja, po katerem naj bi se v dobi meščanstva zgledovali tudi drugi družbeni sloji.«¹⁹⁴

Na podlagi specifične ženske socializacije se je seveda razvila tudi lastna literarna kultura za meščanska dekleta in žene – bontoni, priročniki in nasveti za meščanske gospodinje – ki dokumentirajo »časovno tipičen ženski kontekst«.¹⁹⁵ S polarnostjo javnosti in zasebnosti, ki je bila tipična za zgornji srednji sloj, so organizacija gospodinjstva, nadzora nad služinčadjo in vzgoja otrok postale prednostne ženske naloge, polarizacija spolnih karakterjev pa je postala norma. »Koncept različnih spolnih vlog se je v pedagogiki, filozofiji, antropologiji, medicini in književnosti obdržal pri življenju globoko v 20. stoletje in dajal pečat miselnosti za koncipiranje spisov o načinu življenja žensk.« Ti teksti so seveda temeljili na strogi delitvi na dva pola: »moški aktivnosti, energiji, moči in močni volji so stale nasproti ženska pasivnost, šibkost, vdanost in skromnost; determinacija moškega za zunanji svet in javnost je korespondirala s smislom za dom in notranje življenje žene; moška samostojnost je našla svoj pendant v ženski odvisnosti; racionalnost in vednost sta bili pripisani moškemu, emocionalnost, dovetno obnašanje, skrbnost in sposobnost ljubiti pa ženski. Za tipično ženske lastnosti so veljale potrpežljivost, popustljivost, ponižnost in – kot posledica nezkušenosti in omejenosti na privatno sfero – otroškost. Iz prvotne ideje dopolnjevanja obeh spolov v harmonično enotnost se je razvil sistem, ki je legitimiral patriarhalno oblast in ki je ženskam ob zanikanju njenih lastnih naložb in sposobnosti predpisoval gospodinjstvo življenje, funkcijo gospodinje, soproge in matere kot poslanstvo v skladu z naravo.«¹⁹⁶

194 Podrobneje: Frey, *Der reinliche Bürger*, str. 96. Ali kot razmišlja Sieder: »Če je ‚družinsko očetovska literatura‘ 16. in 17. stoletja ponujala obširne nasvete in napatke o gospodarskih in družbenih nalogah ‚hiše‘, pa so se novonastajajoči družinski časopisi /.../, ki so se v srednji Evropi razvili po zgledu angleških tednikov, vse bolj osredotočali na vprašanja vzgoje in medsebojnih odnosov. Področje gospodarskih temeljev družine in zaslužka družinskih članov je, nasprotno, vse bolj ostajalo ob strani. V tem pogledu je medijski diskurz odseval – kot je ugotovila Heidi Rosenbaum – zapiranje meščanske družine pred gospodarsko politiko.« – Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 124.

195 Häntzschel, *Bildung und Kultur bürgerlichen Frauen 1850–1918*, str. 5. Gl. tudi: Wiedemann, *Durch Koch- und Haushaltsbücher zur bürgerlichen Hausfrau*, str. 1–5.

196 Häntzschel, *Bildung und Kultur bürgerlichen Frauen 1850–1918*, str. 7.

SPODOBI SE, DA SI DELAVNA, MARLJIVA, VARČNA, SNAŽNA, LJUBEČA, PRIJAZNA, POKORNA IN PONIŽNA GOSPODINJA – NEKAJ SLOVENSКИH PRIMEROV

Poleg številnih nemških in drugih tujejezičnih nasvetov za dobre meščanske gospodinjje, ki se poleg bontonov in drugih popularnih knjig ponujajo kot »upoštevanja vreden vir za raziskovanje načina življenja in vedenja, izobrazbe, udejstvovanja, delovanja, izkustvenega sveta, vrednostnega sistema, duhovnega in družbenega horizonta meščanskih deklet in žena«,¹⁹⁷ so polarizacijo spolov oziroma dihotomijo vlog žene in moža poudarjali tudi nasveti v slovenskem jeziku. Receptijo omenjene meščanske miselnosti, ki se je zasedla konec 18. stoletja in utemeljevala nove oblike delitve dela med moškim in žensko ter ostro zarisala mejo med javnim in zasebnim, lahko razbiramo tudi na Slovenskem. Že Valentin Vodnik, denimo, postavlja žensko v svojih *Kuharskih bukvah* (1799) za štedilnik, medtem ko naj moškimi preostane učena kuhinja v apotekah. Moški naj torej deluje v pridobitni javni sferi, s svojim delom, posestjo, izobrazbo ter pravičnostjo naj skrbi za obstoj družine.¹⁹⁸

Zanimiv je bil tudi Levstikov pogled na biološko različnost med moškim in žensko, ki naj bi povzročala neizogibno naravno – in s tem tudi razumno – nasprotje v vseh dimenzijah življenja. Leta 1853 je v neobjavljeni kritiki Valjavčevih pesmi o spolnem karakterju zapisal, da je »ženska posoda čuta«, medtem ko naj bi bil »mož posoda uma in moči i čina, ki se iz obeh rodi«. In je natresel nekaj bistvenih razlik med moškim in žensko. Ženska naj bi bila »mehka, nežna, šibka, dražna, brez kreposti in toraj možu podložna; mož pak je močan, potrpežljiv, zapovedovaven, sam vase upajoč i pogumen, ravno narobe tega, kar je ženska«. ¹⁹⁹

V slovenskem jeziku je rojakinjam – slovenskim gospodinjam – namenil nasvete tudi odvetnik Janko Sernec, ki je leta 1871 v svojem *Nauku o gospodinjstvu* takole opisal naravno in razumno polarizacijo spolov. Moške je označil za tvornike ali producente, ženske pa, da imajo drugo nalogo. Skrbeti morajo »za vživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos vžitka, da mu diši, da se zopet pokrepča za daljni trud; ve morate skrbeti, da se ohrani blago, po možeh pridelano, in da doseže svoj namen po zmernem in pametnem povžitju. Latinec bi rekel: Vaša naloga v narodnem gospodarstvu je uravnavanje konsumpcije ...« Ter nadaljuje: »Kako lepa naloga! Trudnemu priskrbeti mir in podkrepčanje; gladne sititi, žejne napajati; tako pa vsako čelo po hiši zvedriti, vsako serce zveseliti!« Dr. Sernec je menil, da se za vsako gospodinjjo spodobi, da je snažna, varčna, delavna, prijazna

197 Prav tam, str. 4.

198 Studen, *Ženska naj se drži kühalnice*, str. 149–150.

199 Ocvirk, *Levstikov duševni obraz*, str. 30.

ter da skrbi za hišni red. Te odlike so vsaki ženski potrebne kakor ribam voda. Ženska mora podpirati vse štiri vogale hiše, skrbeti za otroke in bolnike, za snažnost, za morebitne domače živali in za vrt. »Pridna moraš biti in marljiva. Saj sem že rekel, da imaš dosti nalog, in da je tvoja roka le slaba ženska roka. Zatoraj pa se moraš pridno sukati, da vse vendar opravljaš v pravem času.«²⁰⁰

Ženska v očeh odvetnika Janka Serneca sodi v domače gospodinjstvo, saj je zaradi svoje šibkosti nesposobna pridelovati blago, torej ni tvornica ali producentka kot moški, ki mu v družini odreja patriarhalno vlogo. Žena naj bi skrbela, da se mož doma po napornem delu res spočije, da se doma dobro počuti, da bo imel dobro in primerno hrano ter dovolj razvedrila. »Za gospodarja moraš skrbeti posebno marljivo, on terpi zavoljo tebe in dece, – on te brani nevarnosti. Ne rekaj tedaj, da nočeš biti dekla svojemu možu, saj je tudi on tvoj hlapec. Dvigni se tedaj zjutraj pred svojim možem – in pripravi mu, kar mu je treba doma dobiti, da se umije, obleče, obuje in zajterkuje. Še zvečer poprej si morala popravljati na njegovi obleki, kar je bilo raztergano – gumbo prišivati, ki se je odtergala – če se pa ni dalo hitro popraviti, pa obleko zameni. Snažiti je bilo treba obleko, obuvalo in klobuk – vse poprej, da mož vstane. Vsakokrat se lepo poslovi z možem, predno zapusti hišo, – nikoli naj ne hodi jezen od doma. Če pojde na težko delo, vtakni mu še kaj posebnega v žep, – ali pošlji mu na polje nenadoma kaj boljšega; hvaležen ti bode in serce njegovo si boš privezala neločljivo. Ako ravno je prava malenkost – le jabelka – veselje, ki mu ga tako napraviš, je več vredno, ko sto zlatov. Opoldne moraš imeti vse dodelano, predno pride mož domu. Čakati je sitno, jako sitno, dobra volja hitro mine čakajočemu. Za mizo prihrani gospodarju najbolje in dosti široko mesto, – saj je on pridelal, kar pride na mizo. Spodobno je tudi, da gospodar prvi zajemlje iz skled.«²⁰¹

Enake nazore prinašajo tudi kasnejši popularni priročniki, denimo *Kažipot na polji olike in uljudnosti* iz leta 1903: »Delokrog njen je hiša: dobra kuhinja pa snažno stanovanje. Mož se mora boriti v sovražnem svetu za obstanek družine.« Žena naj skrbi, »da se utrujenemu možu doma razvedri čelo; v tem slučaju tudi ne bo zunaj hiše iskal tolažila in razvedrila.«²⁰²

Takšno miselnost so ponotranjili tudi katoliški moralisti.²⁰³ Ženskam so, denimo, vcepljali v glavo, da je sreča otrok dobra mati, vzgled srečne matere pa sv. Ana.²⁰⁴ Poudarjali so, da je »velevažni namen« svetega zakona »rast človeš-

200 Sernec, *Nauk o gospodinjstvu*, str. 3. in 13.

201 Prav tam, str. 18.

202 Cit. po: Mihurko Poniž, *Evine hčere*, str. 59.

203 »Sprta pola, katoliška cerkev in filozofsko pozno razsvetljenje, sta se srečala v ideologiji spolov, ki naj bi bila kmalu splošno sprejeta kot izraz novodobnega življenja – tudi od žensk«, ki naj bi bile poslušne in pokorne možu, krotke in imele naj bi smisel za dom. – Heindl, *Geschlechterbilder und Geschlechterrollen*, str. 708.

204 Slomšek, *Krščansko devišstvo*, str. 130–131.

kega roda, naj bi zakonski po volji božji otroke rodili, lepo po keršansko izredili in število pobožnih služavnikov božjih na zemlji in svetnikov v nebesih pomnožili.«²⁰⁵ Materinstvo je v okviru svetega zakona razglašeno za edini poklic ženske, glavni namen svetega zakona je reprodukcija človeka.

O poslanstvu ženske kot matere in gospodinje se je nekaj desetletij kasneje izjasnil tudi božji služabnik Anton Mahnič, ki je npr. menil: »Ženska bodi dobra in ubogljiva hči, zvesta, sramežljiva nevesta, pobožna, vestna mati. V to ji je dal Stvarnik blago rahlo srce.«²⁰⁶ Konservativni Mahnič je menil: »Prvič, ženski glavni poklic je biti mater. Materstvo pa žensko priklene na dom ter jo tako ovira vstrajati v javnosti. Javno poslovanje ženske bi se od časa do časa pretrgalo; to pretrgavanje bi zahtevalo nadomeščanje /.../ Dalje pride ženska, predno postane mati, v stan, v katerem se ji bolj spodobi, da se javno ne kaže, ampak da ostane doma. /.../ Kdor javno nastopa, vidijo ga vsi. Tu imamo v mislih predvsem otroke in sploh nezrelo mladino. Ni vse za vsako starost; kar sme vedeti mož, ne sme vedeti otrok in prav je, da ne ve.«²⁰⁷

Po Mahničevem mnenju je bil edini prostor ženske družina in dom: »Družina je torej in ostane glavno torišče ženskega delovanja. Hiša je njen svet; otroci so predmet, na katerem ima poskušati svoje moči, svojo modrost in iznajdljivost. Plemenit predmet! Vklubu ozkih mej, v katerih se ženska giblje, kako imenitna je vendar njena naloga, kako globoko sega.«²⁰⁸ Mahnič je bobnel tudi proti vabilom, da bi ženske izstopile iz svojega raja, iz zatišja domače hiše v javnost. Grmel je proti njeni enakopravnosti z moškim. Menil je, da ima ženska moralno moč, »ta pa ni toliko moč razuma, ampak moč srca. Kakor hitro začne ženska zanemarjati vzgojo srca, kar more izvrševati le v ozkem krogu domače družine, kakor hitro začne siliti od ognjišča v javnost, v politiko, je prenehala njena moč, je preminila njena slava!«²⁰⁹ Mahnič je torej ženskam vztrajno svetoval: »Žena deluj privatno, deluj v ožjem krogu družine, a v javnost ne zahajaj! /.../ Žena v javnosti – molči!«²¹⁰

Takšni ideološki pogledi na vlogo ženske so obstajali še nekaj desetletij. Leta 1932 so jo v leksikonu *Domači vedež* takole opisali: »Žena, ki hoče vršiti svojo kulturno nalogo, se ne sme odtujiti domačemu ognjišču, ne sme biti vržena v trdi boj za obstanek. Žena naj bo mati, soproga in prijateljica moža, namesto da bi hrepenela po javni slavi, ki ji jo itak prinaša nadarjeni sin. Ni je večje slave, kot ta, ki jo je napisal Weber na grob svoje matere: ‚Pravična, mirna, odkritosrčna, brez hinavstva, polna dobrih svetov in modrosti, neutrudna, brez strahu pred trpljenjem,

205 Rožanc, *Poduk ženinam in nevestam*, str. 3.

206 Mahnič, *Pisma o vzgoji*, str. 25.

207 Mahnič, *Ženska v javnosti in v politiki*, str. 453.

208 Mahnič, *Naravni poklic ženske*, str. 359.

209 Prav tam, str. 361.

210 Mahnič, *Pisma o vzgoji*, str. 23.

odločna in potrpežljiva, najskrbnejša in najljubeznivejša mati – je bila ona. Umrla je, a živi.' Zato je važna socijalna naloga omogočiti ženi nalogo matere, poskrbeti za to, da ne bi jarem življenja in zakona preveč tlačil njenih ramen, dati ji tisto izobrazbo, ki jo napravi enakovredno sodelavko moža, dati ji izobrazbo, da bo mogla biti vzorna soproga in gospodinja ter dobra vzgojiteljica otrok.«²¹¹

Idealna ženska se je torej tudi v popularnem priročniku *Domači vedež* prikazovala z uveljavljenimi delitvami spolnih vlog. Medtem ko naj bi sinove vzgajala tako, da si bodo pridobili vse vednosti »za moško dobo«, naj bi bila vzgoja deklic usmerjena predvsem v vzgojo srca, ali kot je nekoč zapisal Anton Mahnič: »Ne učenih, ampak blagih, pobožnih, sramežljivih žensk nam je treba. /.../ Ne delajmo pač žensk vsegavednih! Vže tako so podedovale od matere Eve prevelik kos radovednosti: vse hočejo videti, vse ovohati, ob vsem jezik brusiti! Marveč brzdamo njih lahkomiselnost, in zvedčavost, podstrižimo krila njih oholosti, krotimo jim jezičnost, pa učimo jih strahu in pokornosti, vcepljajmo jim v mehko srce ljubezen do Boga in bližnjega, vsmiljenje do trpečega človeštva – in žena bo dika – bo blagoslov našemu društvu!«²¹²

Poudarimo še, da tako niso razmišljali samo avtorji dobe meščanstva. Dihotomijo med moškim in ženskim spolom so sprejemale in ponotranjile tudi mnoge avtorice. Minka Govekar je npr. menila, da je ženski podeljena velika in važna naloga: »Najvažnejši in najimennitnejši stan je materinski in gospodinjski, in le narod dobrih mater in velikih gospodinj more napredovati v svoji izobrazbi in v svojem blagostanju. Ako naj Slovenka res ‚podpira tri ogle hiše‘, se mora zavedati svojih velikih dolžnosti, jih mora dobro poznati ter mora umeti tudi izvrševati jih. Le v hišah z umnimi gospodinjami se ohranja in raste imetek, vlada zadovoljnost, se razvijajo in rastejo otroci na radost in srečo svojih staršev.«²¹³

Tudi Lidvina Purgaj, dolgoletna voditeljica Gospodinjske šole v ljubljanskem Marijanišču, je »na podlagi obilnih izkušenj in najboljših knjig« sestavila knjigo o gospodinjstvu, »ki bo uporabna za šolo in dom, kjer se nahaja vse, kar splošno kmetska in mestna gospodinja rabi pri izvrševanju svojega poklica.«²¹⁴ Za Purgajevo je idealna gospodinja tista, ki je na prvem mestu verna, mora pa biti tudi redoljubna, snažna, varčna in delavna. Prava gospodinja (in mati) naj bo vzor delavnosti in požrtvovalnosti:

211 *Domači vedež*, str. 739.

212 Mahnič, *Pisma o vzgoji*, str. 26.

213 Govekar, *Dobra gospodinja*, str. 1–2.

214 Purgaj, *Gospodinjstvo*, Predgovor, nepaginirano.

*»In v hiši obrača
 Se žena domača,
 Vsa skrbna ve mati
 Prav dobro ravnati,
 Učiti dekliče,
 Svariti fantiče.
 Od zore do mraka
 Ima poslovanja
 Brez vsega nehanja ...«²¹⁵*

Purgarjeva graja brezdelje in lenobo, kajti »rja razje železo, lenoba pa mlado telo. Lenuh živi tjavendan brez vsake volje in zastoče pod vsakim, tudi najlažjim bremenom.«²¹⁶ In dalje: »Kakega pomilovanja so pač vredne one gospodinje, ki se ponašajo s tem, da jim ni treba delati. Ali obstoji sreča v brezdelju? Preštejte vse tiste dolge noči brez spanja, vse dolgočasne dneve, ki se vlečejo kot večnost kljub temu, da ne manjka zabav in razvedrila, pa povejte, ali ni ravno zmerno delo ona skrivnost, ki sladi spanje, lajša trpljenje, jači duha in krepi telo! V delu najde potrto srce razvedrila in utehe, z delom se krote slaba nagnjenja in hude strasti, delo nam je tudi poroštvo za zaslužen plačilo onkraj groba.«²¹⁷

EPILOG

Zaključimo lahko, da se zožitev dela žensk na dejavnost gospodinje in gospodarice (povsem običajno) ves čas dolgega stoletja meščanstva ni prikazovala kot problem. Nasprotno. Temu njenemu položaju so dajali še posebno priznanje in pomen, češ da ženska deluje v družini, za družino in da zanjo žrtvuje vse najboljše. Meščanski zagovorniki in zagovornice ideala družine so zagotavljali, da je kraljestvo meščanske žene /in matere/ gospodinjstvo, poklic gospodinje, ki je sicer na videz ozko omejen, pa naj bi v resnici obsegal veliko in zelo razraslo področje, o čemer nas prepričajo tudi številni popularni priročniki s koristnimi nasveti za gospodinje. Tako dekleta kot žene so nagovarjali s tipičnimi miselnimi obrazci, denimo: »Moja hiša – moj ponos«, »Domača sreča«, »V hiši in ob ognjišču /štedilniku/«, »Pridna gospodinja« ... Ti in njim podobni toposi so značilni za številne gospodinjske nasvete obravnavane dobe.²¹⁸

215 Prav tam, str. 10.

216 Prav tam, str. 9.

217 Prav tam, str. 10.

218 Prim.: Kuhn, »... und herrschet weise im häuslichen Kreise.«, str. 238.

Ugotovili smo, da se je novo meščanstvo kot nosilec kulture in duha časa tudi na področju ženskega dela oblikovalo s posredovanjem nove ideologije spolov in si tudi s tem jasno utrjevalo pozicijo samostojnega družbenega sloja. Obenem pa so se meščani tako strogo ločevali od drugih družbenih slojev. »Plemiške dame so v njihovih javnih stikih namreč zaznavali kot nemoralne, v kmečkih ženskah, ki so trdo delale, so meščani in meščanke odkrili neženskost. Ženske ,starih meščanov‘ – rokodelcev, trgovcev, gostilničarjev – in sploh ženske podeželskih in mestnih spodnjih slojev pa so živele v mnogo bolj raznolikih življenjskih kontekstih, da bi pri njih lahko prišla v poštev identifikacija vlog s strani ,novih meščanov in meščank‘. Medtem ko se je meščanstvo v mnogih drugih sferah poslovilo od starih konvencij, tradicij in omejitev, pa je za ,nove meščanske ženske‘ vendarle veljalo, da je njihovo mesto v družini in da so tradicionalno izključene iz javnosti.«²¹⁹

219 Heindl, *Geschlechterbilder und Geschlechterrollen*, str. 706–707.